HINDU-JAVAANSCH BEELDEN THANS TE BANGKOK.

(MET ZES PLATEN).

DOOR

TH. VAN ERP.

In deel 73 der «Bijdragen» van 1917, p. 285—310^a, hebben wij eenige mededeelingen gedaan betreffende de beelden en fragmenten van den Barabudur, die geschonken werden aan Z. M. den Koning van Siam, Chulalongkon II, toen deze in 1896 zijn tweede bezoek bracht aan het Hem bij zijn eerste visite zoo lief geworden eiland Java. Wij brengen hier even in herinnering dat van den Barabudur-stūpa werden ontvoerd: 5 gave Buddha-beelden, 2 leeuwen (singha's), het eenige voorhanden exemplaar tempelwachter (rākṣasa) en een aantal ornamenten. Dit alles werd met 8 ossenkarren voor rekening van den lande naar Semarang vervoerd en van daar aan boord van het stoomschip Chamrone overgebracht naar de vorstelijke residentie te Bangkok.

Omtrent de 5 Buddha-beelden, de 2 leeuwen en den tempelwachter was alle twijfel buiten gesloten; deze beeldwerken worden met name genoemd in de officiële briefwisseling, die ter zake gevoerd werd tusschen den Landvoogd en de residenten van Kedu en Jogjakarta¹. Van de overige fragmenten, bedoeld met «een aantal ornamenten» kon voorheen geen juiste specificatie worden gegeven. Wij waren ten deze aangewezen op mondelinge verklaringen, welke in 1910, tijdens den restauratiearbeid, werden verstrekt door een mandoer van het inlandsche personeel, dat aangesteld was voor het onderhoud van het bouwwerk. Bedoelde mandoer was reeds in 1896 als zoodanig in dienst en had persoonlijk de leiding gehad bij het vervoeren der beelden en fragmenten. Volgens dezen getuige zouden de fragmenten hebben bestaan uit: 1 makara-spuier, 2 leeuwenkoppen van trapversieringen,

¹ Deze officiële bescheiden werden afgedrukt in de bijlagen A—F van genoemd artikel, p. 299—302.

2 kala-koppen van nisbekroningen, 2 dagobs van nistempeltjes en een aantal steenen, afkomstig van sprekend relief. Met dit laatste wordt bedoeld relief, waarin eene of andere stichtelijke tekst is vertolkt. Omtrent een en ander verwijzen we naar de vroegere mededeelingen en de daarbij gevoegde 9 afbeeldingen.

Bij de bewerking van het tweede deel der Barabudur-monografie, de bouwkundige beschrijving c. a., bleek de wenschelijkheid te kunnen beschikken over afbeeldingen der naar Bangkok verhuisde stukken. Op ons verzoek werd daartoe door het bestuur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië de tusschenkomst ingeroepen van den Nederlandschen gezant te Bangkok. Deze vroeg de Siameesche regeering clichés te willen verstrekken van den tempelwachter, de leeuwen, de makara-spuier en de fragmenten met sprekend relief. Op de meest welwillende wijze werd hieraan voldaan en zoo kon de gezant in 1922 een twaalfstal negatieven toezenden. Met dankbaarheid kan worden gezegd dat zelfs meer gegeven werd dan gevraagd was. Er waren n.l. ook negatieven bij van enkele andere Hindu-Javaansche fragmenten en beelden, niet behoorende tot den Barabudur, t. w. van vier fragmenten van den Loro-Djonggrang-tempel te Prambanan en van den zeer fraaien, 1.70 M. hoogen Ganeça van Singasari, welke in 1896 eveneens naar Bangkok versleept werden.

De bedoeling van dit opstel is de thans verkregen nieuwe gegevens omtrent de zoo betreurenswaardige vergissing van 1896 vast te leggen aan de hand der nu beschikbare afbeeldingen. Alvorens over te gaan tot bespreking der daartoe in aanmerking komende beelden en fragmenten, zij het ons vergund der Siameesche regeering en den Nederlandschen gezant te Bangkok openlijk dank te zeggen voor de welwillende medewerking inzake het verstrekken der negatieven.

In aansluiting aan onze vroegere mededeelingen, die alleen den Barabudur betroffen, zullen we beginnen met de hiervan afkomstige stukken.

Twee leeuwen van den Barabudur.

(Plaat 1).

In onze vroegere mededeelingen betreffende de naar Bangkok verhuisde beelden is er reeds op gewezen dat de leeuwen van den Barabudur zijn terug te brengen tot twee groepen. De eerste

groep van 8 stuks stond op het stūpa-plein, ter weerszijde van de toegangstrottoirs. Zij bewaakten, twee aan twee, de vier opgangen naar het monument. De tweede groep, tellende 24 exemplaren, stond op het bouwwerk zelve. Deze singha's flankeerden, twee aan twee, den achterkant van drie der vijf nog bestaande poorten op elk der vier gevels, met name die der tweede, derde en vijfde poort¹.

De eerste groep kan onderverdeeld worden in twee typen, een groot type A, op het Westen en een kleiner type B, op de drie overige windstreken. Wij komen zodoende dus tot de drie typen A, B en C, welke men afgebeeld vindt op plaat 2 onzer vroegere mededeelingen.

Daarin kon alleen met zekerheid worden vastgesteld dat één der beide naar Bangkok versleepte singha's het type B vertegenwoordigde. Dit bleek uit vergelijking van foto's van den N.W.-hoek van het bouwwerk, vóór en na de schenking. Op Van Kinsbergen's bekende Barabudur-opname van 1874, ten deele gereproduceerd op plaat 3 onzer vroegere mededeelingen, komt de in 1896 ontvoerde leeuw voor ter linkerzijde van de trap, welke tegen den Noordwestelijken hoek van de breede omgang was aangestapeld². Op een geheel overeenkomstige opname van den Jogjaschen fotograaf Cephas uit 1901 wordt die leeuw gemist.

Verkeerden we voorheen in het onzekere omtrent het type van den tweeden, naar Siam verhuisden leeuw, nu wij van beiden clichés ontvingen, is alle twijfel buitengesloten. De stukken zijn afgebeeld op plaat 1. Daaruit blijkt dat ook het tweede exem-

¹ Dat de leeuwen niet voorkwamen achter de eerste en vierde poort, houdt verband met den eigenaardigen bouw der trappen. Alleen achter de eerstgenoemde drie poorten springt het trapgat naar binnen, in den gaanderijvloer. Daar was gelegenheid de singha's naast de trapgaten te plaatsen, zonder dat zij de voor passage beschikbare ruimte verkleinden. Achter de eerste en vierde poort evenwel, werd de gaanderijvloer niet door trapgaten onderbroken. Daar zouden de leeuwen de toch al vrij geringe doorgangsruiimte wél hebben verminderd. Dit heeft de bouwmeester willen vermijden en daarom bleven hier de poortwachters achterwege.

² In het reisjournaal van den anoniemen schrijver, die in Mei 1840, als gast van den resident Hartmann, den Barabudur van uit Magelang bezocht, lezen wij dat de bedoelde trap op last van genoemd bestuurshoofd werd aangebracht. Verg. „De tempel van Boro Boedoer in de residentie Kadoe" in Tijdschrift van Ned. Indië, 1858, Tweede deel, p. 109. Hartmann resideerde te Magelang van 1832—1843 en hield ± 1835 op Barabudur „groote schoonmaak". Het aanbrengen van de trap dateert zeer waarschijnlijk uit laatstgenoemd jaar.

plaar het type B vertoont. Beide leeuwen vormen één stel; het zijn pendant-stukken, doordat de eene den linker voorpoot heft en de ander den rechter. Dit stel hoort dus op het stūpa-plein, ter weerszijde van den toegang, of op het Noorden, of op het Zuiden, want op het Oosten werden, zooals in de vroegere mededeelingen reeds werd vermeld, de daar behorende stukken aan het licht gebracht bij de ontgraving, waarmede de herstellingsarbeid in 1907 werd ingeleid.

De leeuw, die den linker voorpoot heft, is dezelfde als die, welke voorkomt naast de aangestapelde trap, op de hierboven bedoelde afbeelding van Van Kinsbergen. Ook den anderen vinden we daarop terug; hij staat tusschen de onafgewerkte singha's op het linker voorplan.

Uit de afbeeldingen blijkt dat de stukken niet volkomen gaaf meer zijn. De manenkam, die zich van af den neus, midden op den kop verheft, is bij beide stukken deels verdwenen. Dit is ook het geval met de pluim van de staarten. Voorts zijn van het rechtsche stuk neus en ooren beschadigd.

Wanneer wij evenwel in aanmerking nemen dat de beide op het Oosten ontgraven leeuwen in brokstukken voor den dag kwamen en dat het derde stel van type B onafgewerkt is gebleven, dan is de slotsom dat het gaafste, en in 1896 eenigste voorhanden paar naar Bangkok verhuisde. Dit voor oogen houdende, kan men moeilijk een gevoel van wrevel onderdrukken tegen den persoon, die den resident van Kedu het telegram aan den Landvoogd in de pen gaf, eindigend met de woorden: »door inwilliging van het verzoek wordt kunstwaarde niet geschonden»¹.

Hierbij dient opgemerkt te worden, dat de kunstwaarde der beide stukken op onze plaat weinig tot haar recht komt. De Bangkoksche fotograaf leverde slechte negatieven. Hij miste het gevoel voor fraaie belichting. Daarbij heeft hij zich niet de moeite getroost de beelden vooraf naar behooren te reinigen. We zien de leeuwen dan ook gevlekt met die hinderlijke witte korstmossen, welke zoozeer afbreuk doen aan de expressie. Erger nog, de achtergrond der clichés werd afgedekt, met het noodlottige gevolg dat de zuivere contour verloren ging².

¹ Zie de vroegere mededeelingen, Bijl. E, p. 302.

² Deze opmerkingen gelden ook voor de andere negatieven, uitgezonderd dat van den Ganeça van Singasari. (Plaat 6).

Twee waterspuiers van den Barabudur.

(Plaat 2).

Op p. 294 onzer vroegere mededeelingen werd vermeld dat bij de naar Bangkok verhuisde stukken zich bevond een makara-spuier van den breeden omgang. Uit onze plaat 2 blijkt dat er twee spuiers naar Siam zijn versleept. Het tweede exemplaar is geen makara-spuier van den breeden omgang, doch een kala-kop-spuier van een der hoogere terrasmuren.

Beide afgestorte stukken vindt men terug op Van Kinsbergen's opname van 1874 (Plaat 3 onzer vroegere mededeelingen). Ze stonden daar nabij den buitenrand van de breede aanstapeling; de makara-spuier nabij den Noord-Westhoek, de kala-kop-spuier nabij den eersten uitsprong op het Westen.

Wij brengen hier even in herinnering dat de monumentale sierkunst op Midden-Java beheerscht wordt door het alom tegenwoordige Kala-makara-ornament. De Kala-kop, het motief, dat de Britsch-Indische archaeologen tegenwoordig veelal bestempelen met den naam van «Kirtimukha», vormt daarin steeds het bovensierstuk; de makara's het beneden-ornament. Dit schema is in zooverre ook doorgevoerd voor de spuiertyping van den Barabudur, dat die van den ondersten muur de makara, die van de vier hoogere terrasmuren den Kala-kop vertoonen.

Bij den aanvang van den herstellingsarbeid mankeerden er dertien van de twintig makara-spuiers. Vijf nagenoeg gave exemplaren, waaronder een paar ware meesterstukken ¹, kwamen te voorschijn bij de ontgraving van het stūpa-plein. Twee evenzeer gave stukken werden opgehaald uit de Kabupatèn te Magelang, waar ze inderdaad in functie waren bij een badbassin ². Alle zeven werden herplaatst.

Het zich te Bangkok bevindende exemplaar hoorde thuis op den N.W.-hoek. Hier werd evenwel een der op het regentserf te Magelang achterhaalde stukken in het werk gebracht, nadat

¹ Men zie het prachtige stuk, afgebeeld op plaat 5 onzer vroegere mededeelingen.

² Deze makara-spuiers waren, met nog twee kala-kop-spuiers, door den vader van den in 1907 fungeerenden Regent, van den Barabudur weggehaald en overgebracht naar de Kabupatèn. Ze hadden rijkelijk gedeeld in de zegeningen van het jaarlijksch onderhoud der B. O. W. en waren besmeurd met ettelijke lagen witkalk en . . . koolteer!

ook de op den N.W.-hoek thuis hoorende hurkende atlant, die als drager van den spuiers dienst doet, teruggevonden was.

De minderwaardige Bangkoksche foto geeft een onvoldoend beeld van de kunstwaarde dezer monumentale sierstukken, welke gelden mogen als toonbeeld van ras-echte bouw-beeldhouwkunst. We moeten den lezer daarvoor verwijzen naar plaat 5 onzer vroegere mededeelingen.

Van de twintig oorspronkelijk aanwezige makara-spuiers ontbreken er thans dus nog zes¹. Op zes plaatsen vinden wij diensgevolg eenvoudige, U-vormig bekapte gootstukken. Nu de waterafvoer weer geheel in orde is en alle spuiers in den regentijd het hemelwater in armdikke stralen loozen, blijft elk ontbrekend stuk een durend gemis.

Zooals gezegd werd, hadden de spuiers van de vier hogere terrasmuren allen het kala-kop-type. Daar elke gaanderij er 20 telde, waren er oorspronkelijk dus 80 voorhanden. Bij den aanvang van den herstellingsarbeid mankeerden er 34. Tijdens de ontgraving kwamen 14 nagenoeg gave stukken te voorschijn. Vier exemplaren konden door toepassing van steenmastic samengesteld worden uit de opgegraven brokstukken. Twee met witkalk en koolteer bewerkte, doch overigens ongeschonden spuiers, werden aangetroffen op het erf der regentswoning te Magelang. Deze 20 exemplaren werden wederom in het werk gebracht met het gevolg dat het aantal der ontbrekende spuiers, die vervangen moesten worden door U-vormig bekapte gootstukken, tot 14 kon worden teruggebracht.

Zooals wij zien op onze plaat 2, mag het Bangkoksche exemplaar nagenoeg geheel gaaf genoemd worden. Nu de spuiers allen weer functioneeren, missen we het noode. Uit aesthetisch oogpunt bekeken, behoort het overigens niet tot de fraaiste. Het laat zich begrijpen dat bij een 80-malige herhaling van éénzelfde siermotief niet elke spuiers een meesterstuk werd. Men vindt hier het werk van den artisan naast dat van den leiding gevenden artist. Doch het verkwikkelijke van deze sculptuur is, dat ze zelfs bij groote herhaling frisch en levend bleef en nimmer terug zonk tot de dorre schablone. Naast een hardnekkig vasthouden aan de door de eeuwen geheiligde, traditioneele grond-

¹ Abusievelijk is in onze vroegere mededeelingen vermeld dat er vijf ontbreken.

vormen, vinden we hier allerlei speelsche variaties in de vormgeving der onderdeelen en in de ornamentatie.

Sommige stukken, als het Bangkoksche exemplaar, hebben een eenigszins vlakke, weinig bewogen plastische werking; de welvingen zijn gering en de manentooi is behandeld als een vlakgehouden arabesk. Anderen daarentegen vertoonen sterk golvende vormen en een in krachtige hoogsels gebeitelden manentooi; in dezen laatsten soms, min of meer verholten, een paar horens. Nu eens zijn de voorpooten horizontaal gestrekt, als hield het monster zich gereed tot den sprong, dan weer zijn ze verticaal geheven in afwerend gebaar. Diepe oogkassen, sterk uitpuilende oogappels, een opengesperde muil met hoog opgetrokken mondhoecken, een uitstekende tong, geven aan deze emotioneele stukken een kostelijke, groteske uitdrukking¹ en we denken even aan de gelijkwaardige, een zelfden geest ademende spuiers van Gothische kathedralen, die door middeleeuwsche beeldhouwers werden gebeiteld, toen reeds drie à vier eeuwen waren heengegaan over den grijzen stūpa. Het levend en boeiend blijven van deze in zoo groot aantal herhaalde werkstukken is een verschijnsel, dat inhaerent mag heeten aan deze zuiver religieuse kunst. Wanneer de Hindu-Javaansche beeldhouwers den beitel ter hand namen, waren zij vervuld van de Godheid. Beitelen in steen was voor deze naamlooze dienaren der Kerk een gewijde geloofsdaad, een glorificatie van de Heilsleer. Aan de Kala-kop-spuiers van den Barabudur kan men beleven wat de Indiër verstaat onder «bhakti». Elk werkstuk wordt geadeld door den geest van ootmoed, overgave en liefdevolle toewijding, die den maker vervulden.

Een tempelwachter van het Barabudur-terrein.

(Plaat 3).

In onze vroegere mededeelingen is reeds vermeld dat met dezen tempelwachter een unicum naar Bangkok verhuisde.

Het oudste bericht over dit beeld is van den hiervoren reeds aangehaalden anoniemen schrijver, die in Mei 1840 den Barabudur bezocht. In zijn reisjournaal lezen wij: «Een heuvel van bijna gelijke hoogte als die, waarop de tempel van Boro Boedoer gelegen is, en welke bijna onmiddellijk aan den voet van dezen

¹ Men zie fig. 11 van mijne mededeelingen in het weekblad „de Ingenieur” van Febr. 1917, n°. 7.

zich verheft, had reeds lang mijne aandacht tot zich getrokken. De demang van het district Probolinggo, mijn geleider, bracht mij dien heuvel op en verhaalde mij, dat hij mij den «toekan» (bouwmeester) van dien schoonen tempel wilde laten zien. Op den top van den heuvel stond namelijk een massief beeld, van dezelfde gedaante en in dezelfde houding, maar aanmerkelijk kleiner (immers slechts twee en halve voet hoog) dan de wachters te Prambanan. Het verwonderde mij zeer dit beeld hier te vinden, niet alleen omdat het 't eenige was, dat op dezen heuvel zich bevindt, maar voornamelijk ook, omdat, onder de ontelbare menigte beelden van Boro Boedoer, geen enkele van dezen vorm door mij was gezien.»

Aangezien dit reis-dagboek eerst in 1858 werd gepubliceerd, is Münnich feitelijk de eerste, die publiek de aandacht vestigt op het beeld. In het Indisch Magazijn van 1845 vermeldt hij: «Ik wijs hier tevens op een steenen beeld, staande op den top van een met djati-boomen beplanten heuvel Daghi, welke één halve mijl van Boroboedoer naar de kant van Magelang ligt».¹

De heuvelnaam «Daghi» moet natuurlijk in verband gebracht worden met het beeld zelve, want Wilsen, die het omstreeks 1851 op dezelfde plaats aantrof, deelt mede dat het in den volksmond den naam droeg van «oendagi of toekang, hetwelk beteekent een werkman; iemand die een bedrijf of kunst uitoefent.»² Hij zegt dat die naam ontleend werd aan het korte zwaard, dat het beeld in de rechterhand houdt en waarin de Javaan een gereedschap zag. Verder merkt hij op: «Ik schrijf het beeld meer het voorkomen van eenen krijgsgod of voorvechter toe, die, op eene knie gezonken, den naderenden vijand schijnt aftewachten of uittetarten. In dit karakter vinden wij te meer waarheid, wanneer wij in aanmerking nemen, dat het beeld tegenover een monument staat, hetwelk van de leer der beeldendienst getuigt. Het schijnt zoo de gevoelens te vertegenwoordigen van het volk, dat in de bres wil springen voor het gedenkteeken, zoodra iemand het met vijandige oogmerken durft naderen.»

Wilsen liet het beeld overbrengen naar den Barabudur, «dewijl de Javaansche jeugd er weinig ontzag voor scheen te hebben», en eindigt zijn geschrift met de ontboezeming: «Hopen wij, dat

¹ J. Münnich, Eenige bijdragen tot het onderzoek der oudheden op Java, Ind. Mag., (1845), Tweede twaalftal, n°. 1 en 2, p. 178.

² Tijdschr. Bat. Gen., I, 1853, pag. 302, 303.

deze grijze wachter de ruïne moge bewaken tegen verdere onheilen en verwoestingen; dat hij een beschermer moge zijn van het aloude gedenkteeken van menschelijke kunst en vlijt; dat hij iedereen moge terughouden, daaraan onheilge handen te slaan; en moge er voor Java eens weder een tijdperk aanbreken, waarin de Javaan, gewapend met duimstok en beitel, kunstgewrochten in het leven roepe, gelijk aan dat, hetwelk in deze bladen een voorwerp onzer bewondering is geweest!»

Bij de in 1874 door Van Kinsbergen afgeleverde serie van 40 Barabudur-opnamen¹ bevond er zich geen van den tempelwachter.

Uit een opname van den Bataviaschen fotograaf Woodbury & Page, welke niet gedateerd is, doch vermoedelijk omstreeks de tachtiger jaren moet zijn vervaardigd, blijkt dat het beeld stond vóór de pasanggrahan². In 1896 werd het dan naar Bangkok verslept en vervangen door het Buddhabbeeld, dat thans nog vóór de pasanggrahan staat.

Tot zoover de geschiedenis van den tempelhoeder.

Onze plaat 3 is niet ontleend aan het minderwaardige cliché van den Bangkokschen fotograaf, doch aan de foto, die Dr. Krom onder n°. 125, f, aantrof in de verzameling oudheidkundige teekeningen van het Ethnogr. Museum te Leiden, het nummer waarmede deze foto ook voorkomt in Dr. Leeman's Catalogus van 1885. Het beeld is met inbegrip van het voetstuk 1.26 M. hoog en knielt op het rechter been. De linkerhand rust op de overeenkomstige knie, de rechter omvat de greep van een kort zwaard, welks scheede op de rechter heup hangt. De wenkbrauwen zijn gefronst, een knevel dekt de bovenlip; de geopende mond laat even de demonische hoektanden zien. De haartooi is, met een scheiding in het midden, glad naar opzij en naar achteren gestreken en eindigt op schouderhoogte in twee rijen krullen, saamgebonden door een met parelen bezetten haarband. De langgerekte ooren zijn van onder doorboord en voorzien van het gebruikelijke versiersel met de schijfvormige dekplaten. De hals is getooid met een tot de borst afhangend snoer, om de

¹ Not. Bat. Gen. XII, Bijl. F, p. XXV—XXVIII en oudheidk. verslag 1914, Bijl. E., pag. 27 en 28.

² N°. 45 eener door den Heer G. P. Rouffaer uit Ned. Indië in 1911 meegebrachte, aan het Kon. Inst. v. T., L. en Vk. geschonken, zeer interessante, ± 500 exemplaren tellende collectie voortreffelijke foto's.

bovenarmen een band met juweelen, om de polsen en enkels een met parels bezette band. Het gewaad bestaat uit een kort heupkleed, vastgehouden door een breeden gordel, onder welken ter rechter zijde de zwaardscheede gestoken is.

Het geheel verraadt den fraaïen stijl van de Barabudur-sculptuur. Het type komt in hoofdzaak overeen met dat der bekende tempelwachters van de Prambanan-vlakte, doch er zijn eenige punten van verschil. De slangen, die daar voorkomen in een der handen, als upawita, om de bovenarmen en om den haardos, ontbreken hier. De haartooi is minder weelderig en woest en dit laatste geldt ook van de gelaatsexpressie. Over het algemeen is bij het Barabudur-stuk het schrik-aan-jagend element op den achtergrond gehouden. Het stuk heeft, zooals Krom terecht opmerkte, «een goedaardig rākṣasa-type, zooals men bij Barabudur, welks artisten zoo gaarne alle heftigheid vermeden, kan verwachten».¹

Wij dienen ons nu nog rekenschap te geven van de aanwezigheid van dezen tempelwachter in de onmiddellijke nabijheid van den stūpa. Alvorens te overwegen wat de bestemming van het beeld kan geweest zijn, willen we nagaan welke rol gelijksoortige tempelwachters speelden bij andere Buddhistische heiligdommen op Midden-Java. Ons bepalende tot de meest op den voorgrond tredende bouwwerken, kunnen wij vaststellen dat de tempelhoeders, gehouwen uit nagenoeg 3 M. hooge blokken, twee aan twee werden aangetroffen bij de vier toegangen tot het indrukwekkende Tjandi Sewu-complex² van ruim 250 bouwwerken. Voorts stonden er twee bij den hoofdtempel van Tjandi Sadjiwan³ en bij de beide hoofdtoegangen tot het tempel-, tevens klooster-complex van Plaosan.⁴ De bij Kalasan aangetroffen vier reusachtige tempelwachters hoorden niet bij den Tara-tempel zelve, doch bij de ± 150 M. zuidelijk daarvan gevonden overblijfselen van een woongebouw, waarvan Krom onderstelt dat het zeer wel het verblijf kan zijn geweest van de congregatie van monniken, waarvan sprake is in Kalasan's stichtingsoorkonde.⁵

¹ Barabudur-monografie, 1920, p. 40.

² Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 1920, p. 212 en Pl. 12.

³ IJzerman, Beschrijving der Oudheden enz., 1891, p. 108 en Krom, Ibidem p. 396.

⁴ IJzerman, p. 94. Krom, p. 382 en pl. 37.

⁵ IJzerman, p. 16 en Krom, p. 201.

Al deze tempelwachters hadden het bekende type, dat men gewoon is aan te duiden met den naam Rākṣasa.

Uit deze kapitale voorbeelden moge blijken dat het op Midden-Java traditie was min of meer reusachtige wachters te plaatsen bij de toegangen tot de Buddhistische tempels (Sewu, Sadjiwan), klooster-tempels (wihāra van Plaosan) en vermoedelijk ook de eigenlijke kloosters (sanghārama van Kalasan). Het is mogelijk dat we hier te doen hebben met een eigenaardig Javaansch gebruik. Prof. Vogel schreef ons: «In Voor-Indië was het geen gewoonte. Men moet natuurlijk aannemen dat er daar ontzaglijk veel is vernield, doch als het traditie ware geweest zulke groote beelden te plaatsen aan de ingangen van Buddhistische heilighdommen, zou er allicht wel iets van zijn teruggevonden.»

Toch neemt men ook op het Indische vasteland waar dat demonische wezens werden uitgebeeld bij de ingangen van gewijde Buddhistische bouwwerken. Dit blijkt o.a. uit de relieffiguren der pijlers van de Bharhut-¹ en Sānchi-torana's². Prof. Vogel schreef ons dienaangaande nog: «Blijkens de inscripties zijn het van die halfgoden of demonische wezens, waarvoor het Engelsch het aardige woord «godling» heeft. Blijkbaar is de bedoeling die «godlings» voor te stellen als vereerders van den Buddha. Dat blijkt uit hun gebaar. Maar daar zij juist aan de poorten staan, zijn zij tevens als wachters bedoeld. Ook in de grottempels vindt men vaak aan weerszijden van den ingang reliefs, die waarschijnlijk Yakṣa's voorstellen. En Yakṣa's en Rākṣasa's zijn nauwverwante wezens, die vaak in één adem worden genoemd. De bloeddorstige Yakṣa's van de Buddhistische jāta's hebben inderdaad geheel het karakter van Rākṣasa's.»

In het befaamde Indische tractaat over de bouwkunst, de Mānasāra, waarvan ons een beknopte inhoudsopgave toegankelijk is geworden door het Leidsche proefschrift van Acharya,³ is hoofdstuk LVIII gewijd aan een viertal halfgoddelijke wezens, n.l. Yakṣa's, Vidyādhara's, Gandharva's en Kinnara's. De Rākṣasa's worden hier niet behandeld, doch Acharya merkt dienaangaande op: «The Yakṣa's are to be distinguished from the

¹ Cunningham, The stūpa of Bharhut, 1879, Pl. XXII en Cohn, Indische Plastik, 1921, pl. 3.

² Foucher, La Porte orientale du Stūpa de Sānchi, 1919, (Moulage du Musée Guimet) fig. 4.

³ Acharya, A Summary of the Mānasāra, Leiden, 1918.

Rākṣasa's, which are evil spirits, where as the former are regarded as supernatural beings of a benevolent and inoffensive disposition.»

Wanneer wij evenwel uitgaan van Vogel's opvatting, dat Yakṣa's en Rākṣasa's nauwverwante wezens zijn, dan zouden welbeschouwd, de midden-Javaansche tempelwachters toch ook weer teruggaan op Indische voorbeelden. Nu meer en meer blijkt dat in de Midden-Javaansche kunst alles een voortbouwen is op de Indische overlevering, zijn we geneigd te onderstellen, dat ook de Javaansche Rākṣasa-wachter geen Indonesisch novum is en achten wij het niet onmogelijk dat inderdaad de Voor-Indische prototypen verdwenen of aan de aandacht ontsnapt zijn.

Wij zouden ten deze willen verwijzen naar de relief-figuur uit het Colombo-Museum, afgebeeld op plaat 119 van Cohn's «Indische Plastik», 1921. Dit stuk stond als afzonderlijke stèle tegen een trap; het is afkomstig van den Jetavana-stūpa te Anuradhapura en dateert uit de 5e—8e eeuw. De dwārapāla (deurhoeder) is hier uitgebeeld in de gedaante van een dwerg doch komt overigens in veel opzichten overeen met de Javaansche wachters. Men lette b.v. op de gelaatsexpressie, de woeste coiffure en de knots.

In de jongere kunst vinden wij een voorbeeld in de aan eene Tantrische Godin gewijde Bhawāni-tempel te Bhātgaon, in Nepāl. Deze in 1703 gestichte pagode rust op een vijfvoudigen, vierkanten onderbouw, die op één der zijden wordt doorbroken door een trap, welke naar het sanctuarium voert. Ter hoogte van het onderste soubassement wordt hier de trap geflankeerd door twee reusachtige, vrijstaande tempelhoeders, die, te oordeelen naar de ons ter beschikking staande afbeelding, veel gelijkenis heeft met de Javaansche stukken.¹

Na deze uitweiding keeren we terug tot den tempelwachter van den Barabudur en dan mag allereerst vastgesteld worden, dat deze niet tot den stūpa zelven kan behoord hebben, omdat zooals wij zagen, de toegangen hier reeds bewaakt worden door Singha's. De aanwezigheid van het beeld wijst dus op het feit, dat er in de onmiddellijke nabijheid van den stūpa nog eenig ander bouwwerk moet hebben gestaan.

Nu blijft het altijd mogelijk dat de Rākṣasa niet hoorde op

¹ Fergusson, *Indian Architecture*, 1910 fig. 157.

de plaats, waar hij door Münnich en Wilsen werd aangetroffen. Daarbij komt het verdacht voor, dat er slechts één exemplaar gevonden is. Overal elders toch verschijnen ze steeds paarsgewijze. Het geval is dus denkbaar dat het beeld van elders naar den geïsoleerden heuveltop is gebracht. Oppervlakkig beschouwd, lijkt dit aannemelijk, want bij het bodem onderzoek, dat Brandes, begin 1905, op dezen heuvel instelde, kwam hij tot een negatief resultaat. Wij lezen dienaangaande in het Oudheidkundig Rapport van 1905, p. 2:

«Er werd noch op de eene, noch op de andere helft iets gevonden, dat aanleiding gaf om het onderzoek voort te zetten. De oude, harde ondergrond was spoedig gevonden. Men heeft dus te veronderstellen: dat de gebouwtjes, die, blijkens den rooden baksteen, die indertijd, werkelijk op den heuvel aangetroffen zijn (evenals ook eene kleine Rākṣasa van andesiet) zeer onbeduidend en zelfs weinig gefundeerd moeten geweest zijn.»

Wij dienen hierbij evenwel in het oog te houden dat roode baksteen ten allen tijde een zeer gewild artikel was voor de omwonende bevolking. Het hoofdbestanddeel toch van de op Java meest gebruikelijke mortel voor gewoon metselwerk, bestaat uit z.g. roode cement, d.i. brikkenmeel of fijngestampten baksteen. De voortreffelijke en kloeke baksteen uit de Hindu-periode leverden, na het stampen, een roode cement van uitmuntende kwaliteit. Vond de Javaan, bij den aanleg van beplantingen, fundamente van baksteen, dan werd het materiaal vaak tot den laatsten steen voor genoemd doel verwerkt. Wij weten dat op deze wijze van menig fundament de laatste sporen verdwenen zijn.¹ Men dient dus steeds zeer voorzichtig te wezen met het maken van gevolgtrekkingen uit de geringe hoeveelheid der baksteenrestes.

Daar deze inderdaad op den geïsoleerden heuvel zijn aangetroffen, mag aangenomen worden dat hier eens een in tijdelijken trant opgetrokken bouwwerk gestaan heeft. De Rākṣasa kan daar derhalve hebben thuis behoord.

¹ Een recent, tevens ergerlijk geval, dat zich op Oost-Java afspeelde, vinden we vermeld in het Oudheidk. Verslag van 1920, p. 116. De administrateur der Suikerfabriek Soekodono in het Loemadjangsohe had nota bene met de inlandsche bevolking een contract afgesloten voor de levering van roode cement, te betrekken van de baksteen der ruïne Koeto Renon, niettegenstaande ter zake een verbod was uitgevaardigd door het B. B.

Doch het blijft ook mogelijk dat het beeld oorspronkelijk elders stond en dan denken we in de allereerste plaats aan het monnikenverblijf, de sanghārama, die bij den Barabudur niet ontbroken kan hebben en waarvan met grond ondersteld wordt dat die eens stond op den Noord-Westelijken uitlooper van het stūpa-plein, op de plaats, waar zich thans de pasanggrahan bevindt.¹ Deze mogelijkheid vindt steun in het hierboven vermelde voorkomen van Rākṣasa's bij het gebouw, Zuidelijk van Kalasan, waarvan Krom o.i. ten rechte onderstelt, dat het de sanghārama was, die bij genoemden Tāra-tempel hoorde.

Wanneer inderdaad de Rākṣasa afkomstig mocht wezen van het stūpa-plein, dan heeft Wilsen, omstreeks 1851, onbewust het beeld teruggebracht naar zijn oorspronkelijke plaats, dan zou met het naar Bangkok versleepte stuk verdwenen zijn de eenig overgebleven hoeder, tevens het eenige belangrijke restant van het voormalige klooster van den Barabudur.

Een relief-tableau van den Barabudur

(Plaat 4).

In onze vroegere mededeelingen werd vermeld dat niet met zekerheid kon worden vastgesteld wat er precies aan sprekende steenen werd weggevoerd. De daar nog weifelend uitgesproken meening, dat die steenen een vrij compleet tableau vormden, afkomstig van de balustrade der eerste gaanderij, op het Westen, Zuidelijk van de trap, is door het Bangkoksche negatief bevestigd geworden.

Onze plaat 4 geeft een beeld van het bedoelde relief. Het is te betreuren dat de fotograaf ons zulk een minderwaardig cliché leverde en zich niet de moeite heeft getroost het tableau te ontdoen van zijn hinderlijke vlekken. De details, die hier van zooveel waarde zijn om de oorspronkelijke plaats in het bouwwerk te kunnen vaststellen, zijn zeer onduidelijk. Bovendien heeft men bij het opstellen van het relief de steenen door elkaar gehaspeld. De twee onderste lagen liggen goed, de twee bovenste verkeerd. Men ziet dat de torsen der 7 vrouwen niet passen op de onderlijven. Wanneer men zich de moeite geeft het beeld van af de derde laag te verknippen en de steenen anders te

¹ Verg. Krom, Barabudur-monografie, p. 9—10.

groepeeren, dan krijgt men een sluitend relief. Van de derde laag hoort de middelste steen rechts, de rechtsche links en de linksche in het midden.

Toch willen wij een poging doen de oorspronkelijke plaats van het tableau in het bouwwerk terug te vinden. Wij hebben de zekerheid dat het afkomstig is van de balustrade der 1ste gaanderij, bovenste reeks, waarin awadhāna's en jāta's zijn afgebeeld. Van deze, 372 tafereelen tellende reeks, zijn er 11 geheel verdwenen, t.w. de N°s. 47 b, 64, 140 a b, 141, 142, 144, 173, 174, 186, 241 en 313.¹ Hiervan liggen er 7 op den Westelijken gevel, Zuidelijk van de trap, t.w. de N°s. 140 a b, 141, 142, 144, 173, 174 en 186. Nu kan al dadelijk vastgesteld worden dat het relief behoort tot de inspringende tableaux, welke men vindt op de lage kazementen, die zonder ingrijpend verband tusschen de nistempeltjes staan. De N°s. 141 en 142 vallen daardoor dadelijk uit. Daar het voorts een lang tableau is, komen alleen in aanmerking de N°s. 140 a b (hoektafereel), 173 en 186. Nu weten we uit mondelinge mededeeling dat het relief, toen het in 1896 verwijderd werd, stond op den breeden omgang, ten Zuiden van en in de onmiddellijke nabijheid van de Westelijke trap. In verband hiermede blijft de keuze met groote waarschijnlijkheid beperkt tot de N°s. 173 en 186. Wanneer wij nu voor deze beide nummers de gespaard gebleven, belendende tableaux beschouwen, dan kan ook N°. 173 met vrij groote zekerheid uitgeschakeld worden en blijft over het relief 186, dat grenst aan de Westelijke poort.

Het niet geheel complete tableau geeft 7 voortschrijdende vrouwen te zien, die met genegen hoofd neerblikken naar den rechter benedenhoek. Het relief is hier incompleet en daardoor kan de voorstelling bezwaarlijk nader gedefiniëerd worden; mogelijk zijn daar twee doodskoppen afgebeeld. Een der vrouwen — in het goed geordende tafereel, de achterste, in onze afbeelding, op ééne na, de voorste — heeft een lotusbloem in de handen; de anderen wijzen met een handgebaar naar de onduidelijke hoekscène. Nu is de foto, jammer genoeg, zóó slecht, dat wij slechts aarzeland durven aan te nemen dat de vrouwen de slangen-coiffure vertoonen. Is onze onderstelling juist, dat wij hier met nāgini's te doen hebben, dan zou het tafereel zich

¹ Verg. Plaat A, Grondplan met ligging der reliefs, en de serie I. B. a, map 5, der Barabudur-monografie.

uitnemend aansluiten bij de 4 volgende tableaux, 187 t/m 190, waarin ook nāga's en nāginī's optreden.

Volstrekte zekerheid zou eerst verkregen kunnen worden, wanneer het relief weer kon worden teruggebracht naar de plaats van herkomst.

Wij willen hier nog even in herinnering brengen, wat wij vroeger schreven. Elke sprekende steen moet beschouwd worden als een belangrijk document. Eén enkele kan nieuw licht verspreiden over een tafereel. Een groep van bij elkaar hoorende steenen kan den sleutel bevatten voor de identificatie van een geheele reeks.

Wanneer wij dit voor oogen houden en ons rekenschap geven van het universeele karakter der Buddhistische Jātaka-sculpturen, van haar folkloristische en kunsthistorische waarde, dan beseffen wij, hoezeer het betreurd moet worden, dat bedoeld relief aan den Barabudur kwam te ontvallen.

Volledigheidshalve zij nog vermeld dat wij voorts clichés ontvingen van de beide volgende Barabudur-fragmenten:

1°. Een Kala-kop, afkomstig van de Kala-makara-omlijsting van een nistempeltje. Er is geen aanleiding het fragment hier af te beelden. Wij kunnen daarvoor verwijzen naar plaat 8 onzer vroegere mededeelingen en het aldaar opgemerkte (p. 295). Wij brengen in herinnering dat het gemis van een dergelijk fragment niet behoeft te worden bejammerd, aangezien er op het stūpa-plein nog overeenkomstige stukken liggen, die toch niet in het werk kunnen worden gebracht.

2°. Een stūpa, afkomstig van de nistempeltjes. Ook dit stuk behoeft niet te worden afgebeeld. Men vindt deze bekroningen nog in grooten getale op de nistempeltjes en poorten; vergelijk plaat 4 onzer vroegere mededeelingen en de aantekeningen op p. 296. In verband met de vele hyaten in de balustraden, behoeft het verdwijnen van dit fragment niet te worden betreurd.

In onze vroegere mededeelingen werd vermeld dat van beide laatstgenoemde fragmenten twee exemplaren naar Bangkok zouden zijn verdwenen. Hieromtrent werd geen zekerheid verkregen; van één exemplaar van elk werd slechts een negatief ontvangen.

Voorts is daar gewag gemaakt van twee naar Siam verhuisde leeuwepoppen van trapversieringen (p. 294). Bij de toegezonden

negatieven werd hiervan geen afbeelding aangetroffen. Wij hebben echter geen zekerheid of deze stukken inderdaad niet te Bangkok aanwezig zijn.

Op p. 296 is de mogelijkheid geopperd dat een der kala-kop-bekroningen afkomstig was van een poort. Dit lijkt ons nu zeer onwaarschijnlijk. Ware dit het geval geweest, dan hadden wij van dit kloeke fragment zeer zeker een negatief gekregen.

Hiermede zijn wij aan het slot gekomen van onze beschouwingen omtrent de Barabudur-fragmenten en gaan wij over tot bespreking van de naar Bangkok verhuisde stukken van Prambanan en Singasari.

Vier fragmenten van Tjandi Lara-Djonggrang (Prambanan). (Plaat 5).

De Bangkoksche fotograaf heeft van bedoelde fragmenten clichés geleverd, die al even slecht zijn als die der meeste Barabudur-stukken. Ook hier gaf hij zich niet de moeite de steenen vooraf naar behooren te reinigen, met het gevolg dat de aesthetische waarde niet tot haar recht komt en enkele interessante details slechts vaag tot ons spreken.

De fragmenten zijn afkomstig van het indrukwekkende Brahmaansche, z.g. Lara-Djonggrang-complex, met zijn 8 kapitale en ruim 160 kleinere tempels, dat — met den oppergod Çiwa op het allereerste plan — gewijd was aan de Hindusche Drie-eenheid en tevens dienst deed als grootsch mausoleum, waar het stoffelijk overschot van vorst, priester en landsgroute werd bijgezet in den kernput der afzonderlijke gebouwen.

De steenen kunnen teruggebracht worden tot twee soorten. Eén hoort tot het decoratieve, de drie overigen tot het sprekende relief. De eerste is afkomstig van den aan Çiwa gewijden hoofdtempel, die in grootschheid en praal alle andere bouwwerken verre overtreft. Het fragment hoort thuis in de buitenzijde der balustrade. Eén en hetzelfde architectonische motief is hier in 48-malige herhaling toegepast. Het bestaat uit een tusschen pilasters gevatte en door een kala-makara-ornament bekroonde nis, geflankeerd door inspringende, lagere kazementen. Het voorvlak van genoemde nissen bestaat uit één enkelen steen, versierd met drie in uiterst bevallige houding naast elkaar staande figuren, welke elkander somwijlen omstrengelen. Meestal zijn het

drie vrouwen, soms een man tusschen twee vrouwen, dan weer drie mannen. Op inspringende tusschenpaneelen zijn dansende en musicerende figuren afgebeeld.

Deze balustrade-versiering behoort tot het beste, wat de laat-Midden-Javaansche kunst ons heeft achtergelaten. Zij plaatst ons in ééns midden in de echt Indische wereld met haar ineen-vloeien van abstracte bespiegeling en aardsche zinnelijkheid. Zij voert ons in de paradijssfeer, die met zooveel voorliefde wordt uitgebeeld aan de buitenzijde der gewijde bouwwerken, zoowel Brahmaansche als Buddhistische.¹ Zij leidt ons naar de hooge regionen, waar de Gandharwa's toeven met hunne minnaressen, de lieflijke Apsarasen. Deze hemelnimfen zijn schoon en zinnelijk en kennen geen preutschheid. De Gandharwa's doorgronden de hemelsche geheimen en de goddelijke waarheid en zijn belast met de bereiding van den opwekkenden nectar (soma). Zij hebben een zwak voor vrouwen en beschikken over geheime krachten om deze te bekoren. Hun voorliefde voor de verleidelijke Apsarasen is in deze Lara-Djonggrang-sculpturen aanschouwelijk geworden. De Gandharwa heeft somwijlen den eenen arm om den hals van een der nymfen gestrengeld en omvat met zijn hand een harer borsten; de andere arm wordt door de tweede nymf tegen haar boezem gedrukt. Doch hoe kuisch blijven de Javaansche voorstellingen, vergeleken bij de grof zinnelijke liefdescènes van een Zonnetempel te Konārka (13e eeuw) in Orissa!²

De meeste midden-paneelen vertoonen, zooals gezegd werd, drie Apsarasen en zulks is ook het geval met het Bangkoksche fragment. Het heeft nogal geleden en wordt in schoonheid door menig op het bouwwerk gespaard gebleven beeldwerk overtroffen.

Hebben we hier te doen met een stuk van zuiver decoratieve beteekenis, van geheel anderen aard zijn de drie overige steenen. Deze zijn bebeiteld met sprekend relief. Wij brengen hier in herinnering dat deze verhalende reliefs worden aangetroffen op de binnenzijde der balustraden van de hoofdtempels, onderscheidenlijk gewijd aan Ćiwa, Wiṣṇu en Brahma. Op den Ćiwa-tempel zijn de reliefs compleet. Wij vinden er de Ramāyana in beeld gebracht van af het begin tot en met het bouwen van den dam en den overtocht naar Langkā. De rest van het ver-

¹ Het decor van de buitenste fries van den Barabudur is, behoudens een reiner, kuischer, meer Buddhistisch tintje, van gelijke draacht.

² Verg. Cohn, Indische Plastik, 1921, pl. 61—64.

haal, tot Rāwana's dood, kwam voor op den Brahma-tempel; doch thans zijn daar de sprekende steenen nagenoeg verdwenen. Gelukkig werden er vele teruggevonden tusschen het puin. Op den vierden steen van onze plaat 5 zijn apen afgebeeld, waarvan er één gewapend is met een kort zwaard. Met deze strijders van Hanuman's leger bevinden we ons weer in de Ramāyana en het behoeft dan ook niet betwijfeld te worden, of dit stuk hoort thuis in de balustrade van den Brahma-tempel.

Van de beide overige Prambanan-steen en is de oorspronkelijke plaats niet dadelijk vast te stellen. De in 1915 door Van Stein Callenfels aan Tjandi Lara-Djonggrang ondernomen, nog niet gepubliceerde arbeid, heeft onomstootelijk bevestigd dat de balustrade van den Wiṣṇu-tempel versierd was met de Kriṣṇa-legende. Onzerzijds kan voorloopig niet meer gezegd worden, dan dat de beide bedoelde fragmenten behooren tot laatstgenoemd heiligdom of tot den Brahma-tempel.

In verband met de middelmatigheid der afbeeldingen, zullen wij niet uitweiden over de aesthetische kwaliteiten der sculpturen, over de innigheid en vloeiende souplesse der zittende figuren van het tweede, en over de emotioneele plastiek van het derde fragment. Doch wij willen terloops de aandacht vestigen op een paar interessante details van den tweeden steen, t.w. op de indekking met ruitvormige, houten sirappen van het in den linker bovenhoek afgebeelde woonhuis en op de eigenaardige, ringvormige, dubbele kralen- of parelkransen boven op de coiffures der in vertrouwelijk gesprek neerzittende figuren. Deze ongewone hoofdtooi komt een enkele maal ook elders voor, n.l. in tafereel n°. 15 der Ramāyana-serie van den Čiwa-tempel.

Het is bekend, dat de Tjandi Lara-Djonggrang dateert uit de laat-Midden-Javaansche periode, waarin zoowel de architectuur als de plastiek wijst op een geleidelijken overgang van den gebonden, klaren Centraal-Javaanschen, het meest bij de klassiek Indische kunst aansluitenden stijl, naar den meer levendigen uitbundigen en fantastischen Oost-Javaanschen, die gestuwd wordt door Indonesische impulsen. Het is opvallend dat in de Lara-Djonggrang-plastiek de eerstgenoemde stijltradities nog het sterkst voortleven in de godenbeelden en in al wat ornament en decoratief figuur-relief mag heeten, terwijl de laatstbedoelde reeds beginnen te spreken in de epische reliefkunst. Een vergelijking van het eerste fragment van plaat 5 met de overigen

bevestigt dit verschijnsel, dat later zich zoo nadrukkelijk zal gaan openbaren in de Oost-Javaansche kunst.

Bij onze vroegere mededeelingen is als bijlage B. een afschrift gevoegd van den aan den Landvoogd gerichtten brief van den resident van Jogjakarta, dd°. 13 Juli 1896. Daarin wordt toestemming gevraagd voor het afstaan van vijf door den Koning van Siam gewenschte fragmenten. Wij lezen daar: «Echter zijn te Brambanan een menigte basreliefs en kleine beelden opgehoopt in een loods aldaar, waarvan men de herkomst niet kent, en omdat van elk beeld er verscheidene exemplaren zijn (sic), kunnen er zeer goed een groot aantal gemist worden.» Aan het slot wordt dan aangeteekend, «dat het bestuur van de Archaeologisshe Vereeniging, waaronder Dr. Groneman, verklaard heeft, dat die beelden zonder bezwaar kunnen worden gemist.»

Dr. Groneman moet aansprakelijk worden gesteld voor dit advies, dat getuigt van een totaal gemis aan verantwoordelijkheidsgevoel en een bedenkelijk verbloemen van de waarheid. Voor elken leek toch, en zeer zeker voor den man, die zelf de blootlegging van de Lara-Djonggrang-tempels geleid had, moest het duidelijk zijn dat drie der vier fragmenten sprekende reliefsteenen waren, waarvan de herkomst vaststond, en die als sprekende steenen, het karakter van unica in zich hielden.

Het verdwijnen van den steen met de Apsarassen is geen groot gemis, doch dat der drie overige beteekent een vermeerdering van het aantal lacunes in de relief-reeksen der Rāma- en Kriṣṇa-legenden, die van zulk een onschatbare beteekenis zijn voor de kennis der Midden-Javaansche kunst en cultuurgeschiedenis.

Ten slotte zij aangeteekend dat de officieele briefwisseling gewaagt van vijf naar Bangkok versleepte fragmenten, terwijl wij clichés ontvingen van slechts vier steenen. Het is mogelijk dat bij het fotografeeren de vijfde in het vergeetboek raakte en dat ook deze sprekend relief vertoont. In dit geval zal het van groot belang wezen daarvan alsnog een afbeelding te verkrijgen. Het is gewenscht dat hieromtrent een nader onderzoek worde ingesteld.

De Ganeça van Singasari.

(Plaat 6).

Last not least bespreken wij het naar Bangkok verhuisde Oost-Javaansche prachtstuk, den buitengewoon fraaien Ganeça van Singasari, die in 1896 nog op de alun-alun stond, in de onmiddellijke nabijheid van de bekende twee reusachtige Rāk-sasa's, welke mogelijk eens de toegangen hebben bewaakt van Singasari's machtige kraton.

Aan de hand van Rouffaer's voortreffelijk litteratuur-overzicht van het Singasari-terrein, Bijlage II der monografie »Tjandi Singasari en Panataran», 1909, is de geschiedenis van het beeld spoedig verteld.

Raffles is de eerste, die er gewag van maakt. Hij bezocht de ruïnes in 1815, tijdens een reis van Malang naar Lawang. De overblijfselen lagen verspreid in een djati-bosch. Omtrent den Ganeça lezen wij: «At the distance of about a hundred yards from this spot [de plaats van de noordelijkste Surya op Bik's plattegrond van 1822, waarover hieronder], we were conducted to a magnificent Ganésa of a colossal size, most beautifully executed, and in high preservation. The pedestal is surrounded by skulls, and skulls seem used not only as ear-rings, but as the decoration to every part to which they can be applied. The head and trunk are very correct imitations of nature. The figure appears to have stood on a platform of stone; and from the number of stones scattered, it is not improbable it may have been inclosed in a niche or temple.»

Rouffaer teekent hierbij aan: «Raffles verwijst hier naar de titelplaat van zijn deel II; toch is daar niet de Ganeça van de Singasarische aloen-aloen afgebeeld, maar wèl het exemplaar, door Engelhard [in 1804] van den torentempel geroofd, en thans te Leiden; reeds Reuvens heeft dat voor het Leidsche exemplaar betoogd, Verhandeling enz. (1826), p. 24—27; en Brumund heeft dat voor het aloen-aloen-exemplaar in 1863 bevestigd, Bijdragen enz. (1868), p. 198».

Reinwardt bezocht Singasari in Jan. 1822, in gezelschap van de gebroeders Bik, die bedreven waren in het hanteeren van de teekenstift. In zijn, vier jaren na zijn dood, verschenen »Reis

naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in het jaar 1821», (Amsterdam, 1858), vermeldt hij «den schoonen Ganésa». De plaats van het beeld, Oostelijk van de Rākṣasa's werd toen voor het eerst vastgelegd op J. Th. Bik's «Figuratieve schets der ligging van de Bramiensche Tempels te Singasari», welke men gereproduceerd vindt op plaat A. 2. der monografie.

Nadien wordt nog herhaalde malen gewag gemaakt van den Ganeça, o.a. door Domis (1829), Jukes (1844) en Rigg (1847). Bleeker geeft in 1849 voor het eerst de juiste maat. In zijn «Reis door Oostelijk Java, Tijdschr. v. N. I., 1849, II, p. 36, schrijft hij: «de nog aanwezige, fraai gebeitelde Ganesa is 1.70 Ned. el [d.i. Meter] hoog. De inlanders noemden dit beeld Radjah Talalie» [Jav. Radja tēlale = «Koning Slurf», verbetert Rouffaer].

Brumund (1854) roemt den Ganeça ten zeerste en noemt dezen «het schoonste, het uitvoerigst bewerkt beeld van Singasari». Gelet op Raffles' aantekening omtrent its «high preservation», is het zaak nota te nemen van Brumund's hier bijgevoegde opmerking: «Het achterstuk is beschadigd; ook is een zijner vier armen verdwenen» (Eenige dagen in de residentie Pasoeroean», Biang-Lala, 4^e jrg., 1855, p. 54). Dezelfde schrijver komt in zijn «Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java», Verhandelingen Bat. Gen. XXXIII, 1^e stuk, 1868, p. 199, met een uitvoerige beschrijving nog eens terug op het beeld. Wij lezen daaromtrent in Rouffaer's overzicht: «Dan beschrijft hij den Ganeça, thans te Bangkok, waarvan hij constateert dat zoowel Raffles' als Reuvens' afbeelding afwijkt; terecht, want die waren naar het Leidsche exemplaar; maar zijn eigen beschrijving is zoo weinig precies, dat ze evengoed op het Leidsche, in plaats van op het Bangkoksche zou kunnen slaan; ja, hij vergist zich zelfs grof waar hij schrijft «in één der bovenhanden heeft hij de aksamala opgeheven, in de andere, linker [mis, Dominee, rechter!], had hij iets, dat, met een gedeelte van het achterstuk, is weggeslagen»; waarop Rouffaer dan dadelijk laat volgen «dat weggeslagen «iets» in de rechter bovenhand was natuurlijk een bijl, zooals het Leidsche ex. dadelijk leert».

In 1887 biedt Verbeek het Bat. Gen. een «Situatie der Oudheden te Singasari» aan. Deze is gereproduceerd op plaat J. der monografie. De in de legenda vermelde, «zeer fraaie Ganesa, hoog 1.70 M.», staat daarop aangegeven, niet ten Oosten

van de Rākṣasa's, zooals bij Bik's terreinschets, doch iets ten Westen, en ongeveer midden tusschen de beide wachters. Verbeek's Situatie-teekening gaat o.m. vergezeld van de in 1886 door den Soerabayaschen fotograaf Salzwedel vervaardigde, oudst bekende foto. Deze in 1908 reeds zeer verbleekte afbeelding werd door Rouffaer benut voor het doen vervaardigen van den lichtdruk, welke men vindt op plaat 75 der monografie.

Ten slotte ontleenen wij aan Rouffaer's overzicht: «1896. Zijne Majesteit de Koning van Siam, Chulalongkon II, bezoekt Singasari en weet door Siameesche «Witte Olifanten» te laten werken bij diverse residenten, o.a. ook bij res. Salmon van Pasoeroean, den prachtigen Ganeça, naast ook andere beelden van Boro-boedoe en Prambanan, los te krijgen, en (onder stil protest van Gouv. Gen. van der Wijck, die zijn residenten moeilijk te dezen aanzien kon desavoueren) mede te troonen naar Bangkok.» En verder: «1898. Abendanon (Mr. J. H.). Signaleert in de Notulen Bat. Gen. 1898, p. 201, het wegvoeren van 2 beelden van Singasari [in 1896] door den Koning van Siam.»

Tot zoover de geschiedenis van «Koning Slurf», die blijkens onze plaat 6, thans in den vorstelijken lusttuin te Bangkok troont, op een lotoskussen, gedragen door een achtkantig, met open gewerkte glazuur-tegels bekleed voetstuk in Chineeschen stijl, dat geflankeerd wordt door heiligen-beelden. Hoewel deze Brahmaansche God der Wijsheid valt buiten de Hinayanistisch-Buddhistische geloofssfeer der Siameezen, is dit beeld waardig opgesteld en wordt het blijkbaar met veel zorg onderhouden. In dit opzicht steekt het gunstig af bij de overige hier behandelde Javaansche fragmenten, getuige de hinderlijke mosvlekken, waarmede de meesten bedekt zijn en de verhaspeling van het Barabudur-relief.

Wij zien hier weer van hoeveel belang een goede afbeelding is voor de juiste beoordeeling van de aesthetische kwaliteiten van een beeldwerk. Wanneer men den lichtdruk n°. 75 uit de monografie, naar Salzwedel's foto, naast onze plaat 6 legt, dan kan men nauwelijks gelooven één en hetzelfde beeld voor oogen te hebben. Het blijkt dan ook dat de Bangkoksche Ganeça aesthetisch volkomen gelijkwaardig is met het Leidsche exemplaar. De overeenkomst, en in de totaal-plastiek, en in de ornamentale details, is dan ook zoo treffend, dat men gerust

mag aannemen, dat éénzelfde meesterhand deze beide stukken schiep. Men lette op de volkomen gelijke doodskop-versieringen in de ooren, de armringen en kroon, de markante driehoekige voet-versieringen op de wreef en de overeenkomstige ornamentpatronen van heupkleed en borstdoek (op onze afbeelding met ongewapend oog ter nauwernood zichtbaar).

Het verschil bepaalt zich in hoofdzaak tot een wijziging in de pose. Bij het Leidsche exemplaar staat het rechter onderbeen nagenoeg onder een hoek van 45° en vormt het slurfeinde een daarmee corresponderende tegenlijn. Bij het Bangkoksche stuk zijn deze partijen meer horizontaal gehouden, onzes inziens ten bate der compositie. Voorts telt de voetplaat eenige doodskoppen meer en vallen de bovenkanten van ruggestuk en nimbus samen, terwijl bij het Leidsche exemplaar de rugplaat boven de glorie uitsteekt.

Bijzondere aandacht verdient nog het vierkante gat tusschen de voeten, recht onder den navel. Dergelijke gaten werden op geheel overeenkomstige plaats ook aangetroffen op enkele andere Hindu-Javaansche beelden. Wij zagen ze b.v. in de lotuskussens der beide prachtige Bodhisattwa's, welk werden gevonden in de nissen der binnenkamer van den in 1893 door de Archaeologische Vereeniging te Jogjakarta blootgelegden hoofdtempel van het Sadjiwan-complex¹ en wagen de gissing dat zij gediend hebben om de pen te bevatten van een vóór het godenbeeld te plaatsen bronzen wierookbrander, offervaas of tempellamp.

Omtrent de oorspronkelijke plaats van het Bangkoksche exemplaar valt niets met zekerheid te zeggen. De treffende overeenkomst met het Leidsche, van den torentempel afkomstige stuk, en de aanwezigheid van een rugplaat, welker achterzijde onversierd is, wettigen het vermoeden dat het geen vrijstaand stuk was, doch dat het evenals zijn Leidsche tegenhanger thuis hoorde in een nis.²

De uit Bangkok ontvangen negatieven hebben geen opheldering gebracht omtrent het tweede Singasari-stuk, dat den Koning van Siam ten geschenke werd gegeven. Het is wenschelijk dat de Oudheidkundige Dienst hieromtrent een onderzoek instelle in het residentie-archief te Pasoeroean.

¹ Bedoelde Bodhisattwa's bevinden zich thans in het museum te Jogjakarta.

² Verg. de vrijstaande Ganeça uit het Blitarsche, met prachtig versierden achterkant, Krom, Hindoe-Jav. Kunst, 1920, II, plaat 50.

Ten slotte willen wij in het kort samenvatten wat er naar Bangkok verhuisde. Dit is dan:

A. Van den Barabuḍur.

- 1°. Vijf Dhyāni-Buddha's uit nistempeltjes. Een hiervan verongelukte ter reede van Semarang. De vier overige beelden staan sinds 1909 op de zeer heilige «Gouden stūpa», de Wat-Phra-Keo, nabij Siam's hoofdstad.
- 2°. Het eenige gave stel bijeenhoorende Singha's, die als stūpa-wachters fungeerden, hoogst waarschijnlijk nabij den Noordelijken toegang.
- 3°. Een Rākṣasa, een unicum, dat zeer wèl de hoeder, tevens het eenig overgebleven fragment, kan zijn van het voormalige klooster van den Barabuḍur.
- 4°. Een makara-spuier van den ondersten voetmuur.
- 5°. Een kala-kop-spuier van een der hoogere gaanderijmuren.
- 6°. Een nagenoeg compleet, sprekend relief, afkomstig van de balustrade der 1^e gaanderij, bovenste reeks, hoogstwaarschijnlijk n°. 186 der serie.
- 7°. Een kala-kop, afkomstig van de omlijsting, van een nistempeltje. Mogelijk is hiervan te Bangkok nog een tweede exemplaar voorhanden.
- 8°. Een stūpa, behorend tot de bekroningen van de nistempeltjes. Wellicht is ook hiervan te Bangkok nog een duplicaat aanwezig.

B. Van Tjandi Lara-Djonggrang te Prambanan.

- 9°. Een decoratief figuur-relief met drie Apsarasen, afkomstig van de buitenzijde der balustrade van den Ćiwa-tempel.
- 10°. Een sprekende steen met apen, afkomstig van de Ramāyana-reliefs der balustrade van den Brahma-tempel.
- 11°. Twee sprekende steenen, behorend of tot de Ramāyana-reliefs van laatstgenoemd heiligdom, of tot de Kriṣṇāyana-sculpturen van den Wiṣṇu-tempel.
- 12°. Een vijfde fragment, waaromtrent geen opheldering werd verkregen.

C. Van het Singasari-terrein.

- 13°. De prachtige, 1.70 M. hoge Ganeṣa van de alun-alun, die

volkomen gelijkwaardig is met het uit den toren-tempel afkomstige Leidsche exemplaar.

14°. Een tweede beeld, waaromtrent geen opheldering werd verkregen.

Wij dienen ons te onthouden van lang napleiten over de vergissing van 1896. De persoon, die in hoofdzaak aansprakelijk moet gesteld worden voor de onverantwoordelijke, deels bewust-onware adviezen omtrent de waarde der weg te schenken beelden en fragmenten, behoort niet meer tot de levenden.

Doch wij willen deze mededeelingen besluiten met een opwekking tot een poging een gedeelte der beelden en fragmenten zoo mogelijk te doen terugkeeren naar de plaats van herkomst.

Prins Damrong, broeder van wijlen Z. M. Chulalongkon II, was 's Konings begeleider tijdens het verblijf op Java. Evenals het geheele Siameesche Hof legt Z. H. een levendige belangstelling aan den dag voor kunst en wetenschap.

Zou de Siameesche regeering, na behoorlijk voorgelicht te zijn omtrent hetgeen er in de laatste 20 jaren gedaan werd voor de bestudeering en instandhouding der Hindu-Javaansche oudheden, niet te bewegen zijn enkele beelden en fragmenten weder af te staan? Wij hopen en verwachten dat zij ons niet zal teleurstellen.

Onze wenschen zouden daarbij beperkt dienen te blijven tot het allernoodigste. In de eerste plaats komen dan in aanmerking de nummers 4 en 5 van het résumé, t. w. de beide spuiers van den Barabudur, die, nu de waterafvoer weder in orde is, hun aloude funtie weder zouden kunnen vervullen.

Voorts, om redenen hierboven uiteengezet, N°. 6, het jātaka-relief, N°. 2, de beide singha's van het stūpa-plein, het eenige gave stel van dit type, en N°. 3, de Rākṣasa.

Wij Nederlanders zullen dan echter vooraf het goede voorbeeld moeten geven en de Barabudur-leeuwen, uit de residents-woning te Magelang, doen terugkeeren naar de gaanderijen van den stūpa.

Wat de Prambanan-steenen betreft, zouden onze wenschen zich moeten uitstrekken over de drie sprekende fragmenten, bedoeld onder 10 en 11.

En de Ganeṣa van Singasari? Hoe gaarne zou men zulk een prachtstuk terugvoeren naar het milieu, waar het door vrome

hand gebeiteld werd! Doch wanneer men op plaat 75 der monografie ziet hoe schromelijk het beeld verwaarloosd werd, toen het nog op de alun-alun van Singasari stond, en ervaart dat het thans waardig is opgesteld en goed verzorgd wordt in den Koninklijken lusthof te Bangkok, dan heeft men er waarlijk vrede mee dat het daar blijft, te meer omdat wij het niet zouden kunnen plaatsen in een nog bestaand bouwwerk.

Bovendien kunnen wij er toch niet aan denken den Siameeschen Koning het Singasari-beeld, dat aan Zijn Voorzaat geschonken werd, terug te vragen, zoolang wij zelve, onder het meer dan poovere afdak van het Leidsche museum, bergen den mede van Singasari afkomstigen beeldenschat, m. n. den Ganeça, de Durga, den Nandiçwara, Mahākāla, Bhairawa, Nandi en Brahma, waarvan de vier eerstgenoemde, in 1804, met geweld uit hunne nissen werden gebroken en geroofd door den voor zijn tijd warm belangstellenden, maar naar onze tegenwoordige opvatting tempelschennenden Engelhard, destijds Gouverneur van Java's Noord-Oostkust.

Eerst wanneer wij de bedoelde vier beelden zullen hebben teruggebracht in de ledige nissen van den torentempel, eerst wanneer wij de overige hebben herplaatst op het Singasari-terrein, eerst dan zouden wij schuchtere verlangens kunnen uiten tot het terugkrijgen van den Bangkokschen Ganeça.

Geheel anders staat het echter met de beelden en fragmenten van den Barabudur, in ons resumé genoemd onder de nummers 2, 3, 4, 5 en 6. De Indische Regeering zou te Bangkok met overtuiging er op kunnen wijzen, hoe harerzijds thans gedaan is voor het herstel van den Barabudur wat wenschelijk en mogelijk mag heeten. Zij zou tot den Vorst van Siam het verzoek kunnen richten zoo mogelijk óók Zijnerzijds nog te willen bijdragen tot verder herstel van dit grootsche monument. De Koning van Siam zoude, door Zijne hooge goedkeuring te schenken aan het laten terugbrengen der Barabudur-fragmenten van Bangkok naar den thans zoo te zeggen herleefden stūpa op Java, en als Vorst en als Buddhist een daad verrichten van hooge piëteit.

Wij hopen ten eerste dat de Oudheidkundige Dienst in Ned. Indië dit denkbeeld bij de Indische Regeering ingang zal doen vinden, om, door bemiddeling der Nederlandsche Regeering en den Nederlandschen Gezant te Bangkok, het gezegde verzoek eerbiedig aan den Koning van Siam in overweging te geven.

De banden tusschen Siam en Java zouden door inwilliging des te sterker bevestigd worden! En de vier Buddha-beelden zouden als onvergankelijke, tevens kostbaarste herinnering aan den Barabudur te Bangkok blijven berusten.

Den Haag, Juni 1922.